

Вимушене переселення з Донбасу: виклики, яких Україна не знала

Сьогодні з-поміж значної кількості політичних, економічних, військових проблем, що їх змушена розв'язувати Україна, особливе місце посідають проблеми тих людей з Донбасу, які не з власної волі залишили свої оселі, часто зруйновані й розорені, роботу, що забезпечувала хай і мінімальний, але стабільний рівень життя, і поїхали в нікуди. Навіть ті, хто мають рідних і знайомих, готових допомогти, не можуть розраховувати на безкінечно тривалу підтримку. Так чи інакше, але необхідно вирішувати питання житла, працевлаштування, садочків і шкіл для дітей, лікування для хворих та літніх людей.

Питання «Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України» було розглянуто на одному із засідань президії НАН України за участі представників Ради національної безпеки і оборони України та центральних органів виконавчої влади. Як наголосила у своїй доповіді директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України академік Е. Лібанова, масштаби вимушеного переселення визначають потужні виклики для України, адже в окремих регіонах частка зареєстрованих переселенців сягає 5 % населення, а їхня загальна сукупність з урахуванням тих, хто не реєструвався, – 10 %. За різними оцінками, понад 800 тис. мешканців Донецької та Луганської областей вимушено змінили місце проживання (дані на 6.10.2014 р.). Найбільше переселенців сконцентровано в Харківській (89 тис. осіб) і Донецькій (55 тис.) областях, у Києві (34 тис.), Запорізькій (29 тис.), Луганській та Дніпропетровській (по 28 тис.) областях, а також на Одещині (15 тис.).

Якщо ж проаналізувати настрої переселенців, то в них домінують страх (втрати життя, матеріальних утрат, безгрошів'я, голоду, безсилля, повернення в невідомі умови), провина (за те, що відбувається на Донбасі; за те, що виїхали – перед тими, хто залишився); за те, що приїхали (перед жителями регіонів вселення) – на це вказують соціологічні опитування, хоча ЗМІ часто цим нехтують; тотальна недовіра (владі й ЗМІ).

«Основна соціально-політична загроза масштабного вимушеного переселення – поділ населення України на дві групи: “ми” і “вони”, – зазначає Е. Лібанова, пояснюючи це передусім напруженням на місцевих ринках праці через істотне збільшення пропозиції робочої сили за рахунок вимушених переселенців. Крім того, проблемами з медичним обслуговуванням, зокрема із забезпеченням переселенців безкоштовними ліками; з наданням послуг дошкільної та шкільної освіти; з розміщенням переселенців тощо. Неприязнь з боку мешканців територій, куди переселяються українці із зони АТО, викликана преференціями, що

надаються переселенцям, так і небажанням переселенців обороняти Донбас від навали, а також через їхню не завжди толерантну поведінку.

До речі, як зауважують колеги доповідача, джерела конфлікту «ми» і «вони» дуже старі. Цей поділ почав формуватися після Другої світової війни, у 1960–1970-х роках. Насправді, то була цілеспрямована державна політика.

Натомість психологічні загрози більш довготривалі й складні. Ідеться про постійний стрес, інформаційний дисонанс, перебільшення значення матеріальних втрат у житті, втрату інстинкту самозбереження (те ж саме відчували в США після війни у В'єтнамі, а в Радянському Союзі – після афганського конфлікту).

Учені констатують, що учасники бойових дій у нинішній ситуації – це не що інше як загроза втраченого покоління. Зі слів академіка Е. Лібанової, попри скептичне ставлення багатьох до закону про дітей війни, тепер ми, справді, маємо їх, дітей війни. До всіх психологічних проблем долучається, звісно, і поширення українофобських настроїв на Сході, зокрема несприйняття центральної влади місцевим населенням АТО (передусім Донеччини).

І, зрештою, медико-соціальні ускладнення загрожують не тільки вимушеним переселенцям, а й усьому населенню. Психологічна реабілітація потрібна широким верствам населення, що передбачає запровадження відповідних посад у лікувальних закладах і забезпечення доступності послуг (має бути враховано й загальне збільшення потреби в медичній допомозі в місцях масового переселення). Тривале перебування чисельних груп населення в скупчених умовах за відсутності чи руйнування класичної системи вакцинації зумовить ряд епідеміологічних проблем, що потребуватимуть вирішення як на територіях тимчасового перебування вимушених переселенців, так і в Донбасі, адже там назріває ще одна проблема – несанкціонованих захоронень. Ну, і, звісно, наслідком цих проблем стане зростання захворюваності й смертності, що призведе до зниження очікуваної тривалості життя та очікуваної тривалості здорового життя, за якими ООН веде моніторинг в усіх країнах.

На запитання «що робити» академік НАН України Е. Лібанова відповідає: «Переселенці – не утриманці. Переселенців не треба дотувати. Треба їм допомагати і залучати до влаштування власного життя. Тільки тоді буде зиск від роботи». З метою аналізу всіх потреб переселенців і визначення необхідних ресурсів для їх задоволення уряд ухвалив рішення створити систему реєстрації таких громадян, адже цифри відрізняються в рази. Для цього необхідна фінансова й технічна підтримка міжнародної спільноти.

Особливо цінним для України є досвід Грузії, яка мала аналогічні проблеми в 1990-х і 2000-х роках.

Загалом складнощі з переселенцями з Донбасу пов'язані з рядом обставин. Уже сьогодні зрозуміло, що чимало з них (принаймні 150 тис. осіб) не мають намірів повертатися назад, не бажаючи жити в зруйнованому регіоні та поряд з тими, хто підтримував ворогів української держави або воював проти неї. Переважно це найбільш освічені, активні, креативні й самодостатні люди, які змогли в непростих умовах створити і вести власний бізнес. Ця група вже адаптована до життєвих змін і досить інтегрована економічно й соціально, вона не потребує (та й не чекає!) підтримки держави. Фахівці змушені визнати: Донбас втратив вельми тонкий прошарок середнього класу.

Однак більшість переселенців (350–400 тис. осіб) планують повернутися після того, як на Донбасі припиняться військові дії. Це означає, що після завершення АТО перед державою й суспільством постануть нові виклики економічного та соціального характеру. Відновлення потребуватимуть зруйновані будинки, дороги, підприємства. І якщо з об'єктами соціальної інфраструктури все більш-менш зрозуміло (дороги, житло, дитячі садки, школи, лікарні повинні бути відбудовані), то перспективи відновлення підприємств не такі однозначні.

Те, що економіка Донбасу давно потребувала кардинальної реконструкції, не викликає ніяких сумнівів. Справа навіть не в тому, наскільки рентабельним є те чи інше виробництво. Необхідно змінювати економічну структуру регіону, робити її більш сучасною, більшою мірою зорієнтованою не на видобуток руди, вугілля чи виробництво напівфабрикатів, а на виготовлення кінцевого продукту з високою інноваційною складовою та високою часткою доданої вартості. Це не завдання лише держави. Її роль зводиться до формування достатньо привабливих «умов та правил гри», можливо, навіть більш привабливих упродовж певного часу, ніж на інших територіях країни. Усе інше повинен зробити бізнес. Таким чином, країна повинна мати дві різні програми розселення: для тих, хто не планує повертатися на Донбас, і для тих, хто цього прагне.

Окремо доповідач порушила питання доступності освітніх послуг для переселенців. Найперше – це переповненість дитячих дошкільних закладів і переповненість класів у школах. Якщо ж говорити про мову викладання, то цієї проблеми просто не існує. Діти з Донбасу абсолютно спокійно навчаються українською.

Однак для дослідників зовсім неочікуваною виявилася проблема невідповідності програм підготовки в різних навчальних закладах: як у школах, так і у ВНЗ. До речі, за даними КНУ ім. Т. Шевченка, академічна різниця іноді сягає аж... 25 предметів! Подібні випадки фіксуються і в технічних університетах.

Ще одне важливе та складне завдання – виховання патріотизму, сприйняття основною частиною населення ідеї єдиної України. Психологія людини, що має нормальну роботу, істотно відрізняється від психології людини, яка тривалий час є безробітною. Тому нині необхідно думати не тільки про якість вищої освіти, а й про якісну шкільну освіту та виховання, про грамотну пропаганду українських цінностей.

Фахівці переконані, що на сьогодні ключовими проблемами переселенців є забезпечення зайнятості в районах тимчасового перебування. Якщо цього не буде, люди не адаптуються ні тут, ні там (після повернення).

Президент Національної академії медичних наук України А. Сердюк вважає прорахунком відповідних міністерств і відомств те, що держава «підійшла до війни» без військово-медичної доктрини. Науковці-медики надзвичайно стривожені епідеміологічною складовою війни. Донецька область епідемічна за збудником холери. Вона, як і Луганська, має сотні поховань тварин, у яких було виявлено сибірську виразку (збудник сибірки, по суті, живе вічно). «Я дивуюся, як у нас до цих пір не виявлено вірусу Еболи. В Україні 60 тис. студентів з Африки. Ми не знаємо їхніх маршрутів. Натомість прогнози ВООЗ щодо цього вірусу дуже невтішні: у січні 2015 р. у світі захворюють понад 5 тис. осіб, а в квітні – 1 млн 200 тис....» – каже вчений.

Сьогодні й бійці АТО, і населення, зокрема його дитяча частина, потребують психоневрологічної допомоги. Щорічно в Україні реєструють 120–130 тис. хворих інсультом, у 50 тис. діагностують інфаркт міокарда, у 200 тис. – черепно-мозкові травми, у 100 тис. – ушкодження периферійної нервової системи. Немає сумніву в тому, що найближчими роками після емоційних навантажень таких діагнозів буде значно більше.

А. Сердюк переконаний у необхідності спільної роботи інститутів НАН і НАМН стосовно вивчення громадського здоров'я, яке науковці «повинні взяти під контроль». Разом з МОН і МОЗ завдання ще складніше – убезпечення здоров'я дітей.

<...> За словами заступника міністра освіти і науки М. Стріхи, сьогодні зрозуміло, що багато співробітників установ НАН України продовжуватимуть покидати Донбас. Як сказав один з науковців, нинішня ситуація на Донбасі нагадує 1937 р., коли люди побоюються спілкуватися

навіть між собою. Маємо бути готовими до того, що буде додаткова хвиля наукової міграції з Донбасу. М. Стріха озвучив ідею, яка вже отримала схвалення міністра освіти і науки, – про доцільність створення спільних лабораторій МОН і НАН. Це дасть можливість забезпечити роботою науковців, які не зможуть працювати в тих умовах, які склалися на Донбасі.

На переконання віце-президента НАН України В. Гейця, біженців з Донбасу буде не менше, а більше, і не лише тому, що зима не за горами. Із прийняттям політичного рішення про статус цього регіону буде переміщення з політичних мотивів: одні звідти втікатимуть, інші – туди повертатимуться. «Я не знаю точно, скільки американців воювало у В'єтнамі, але США витратили на реабілітацію тих, хто повернувся з війни, 1 трлн дол. На це потрібен був майже 10-річний період. Нас очікують масштабні виклики», – вважає академік В. Геєць.

Президія НАН України, визначаючи завдання для своїх структурних підрозділів та установ, особливо наголошує на необхідності вести широку роз'яснювальну роботу серед населення. Як зауважили провідні вчені, Академія наук має певний авторитет, тому цим треба скористатися. Адже таких викликів, які стоять перед Україною сьогодні у зв'язку з масштабним переселенням з Донбасу, ми ще ніколи не знали (*Ніколайчук І. Вимушене переселення з Донбасу: виклики, яких Україна не знала // Світ (http://www1.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/14_4142_2.aspx). – 2014. – № 41–42 (листоп.)*).